

kitabına kaynak teşkil etmiştir. *Enbâ'ü'z-zemen*'in müellifi Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî'nin Eyyûbîler dönemiyle ilgili verdiği bilgilerin temel kaynağı İbn Hâtîm'in bu eseridir. Eserde müellif, 569-694 (1173-1295) yılları arasında Yemen'in çeşitli bölgelerindeki mahallî yöneticiler arasında meydana gelen çatışmalara geniş yer vermiş, ancak aynı hassasiyeti ekonomik, sosyal ve siyasî alanlarda göstermemiştir. Kaynaklarını zaman zaman kaydeden İbn Hâtîm aldığı bilgilerin doğruluğuna büyük önem vermiş, 647'den (1249-50) sonraki olayların bizzat içinde yer almış, bazılarını da şahit olmuştur. Eser ayrıca diğer kaynaklarda bulunmayan çeşitli bilgiler ihtiva eder. *Kitâbü's-Simţ* klasik Arapça'nın en güzel örneklerinden biridir. G. R. Smith *es-Simţ*'in tenkitli neşrini yapmış (*Kitâbü's-Simţü'l-ğâli's-semen fi aḥbârî'l-mülûk mine'l-Ğuz bi'l-Yemen, The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen [567-694/1173-1295]*, London 1974), müellif ve eseri, Eyyûbîler, Yemen ve Resûlîler'in tarihiyle ilgili bilgilerin yanı sıra eserdeki birçok terim ve yer adını açıkladığı araştırmalarını da ayrı bir cilt halinde yayımlamıştır (London 1978). Eserin bir bölümü Muhammed Abdül'âl Ahmed tarafından neşredilmiştir (*Mecelletü Ma'hedi'l-maḥtûṭâtü'l-Arabiyye*, IX/1 [1964], s. 146-160). 2. *el-İkdü's-semîn fi aḥbârî'l-mülûkî'l-Yemeni'l-müte'aḥḥirîn*. Eserde Eyyûbîler'in fethinden önce Yemen'de meydana gelen olaylar anlatılmakla birlikte Eyyûbîler devrine de geniş yer verilmiştir. Bazı yazarlar *el-İkdü's-semîn* ile *Kitâbü's-Simţ*'in aynı eser olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak *el-İkdü's-semîn* günümüze ulaşmadığı için bu iddianın doğruluk derecesini tesbit etmek kolay değildir. *Kitâbü's-Simţ*, Eyyûbîler'in Yemen'e girişinden sonraki olayları ihtiva ettiği halde *el-İkdü's-semîn* Yemen'in Eyyûbî hâkimiyetinden önceki tarihinden de bahseder ve daha uzun bir tarihî devreyi içine alır. Ayrıca *Kitâbü's-Simţ*'ta Eyyûbîler'in Yemen'e hâkim olmalarının sebeplerinden bahsedilirken Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşi el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'a iktâ tevcih etme fikri sebep gösterildiği halde *el-İkdü's-semîn*'de Abbâsî halifesi başta olmak üzere Süleymânî şeriflerin, Benî Mehdî ailesinin Yemen'deki nüfuzunun giderek artması üzerine bu tehlikeyi bertaraf etmek için Selâhaddîn-i Eyyûbî'den yardım istedikleri belirtilir. Ali b. Hasan el-Hazrecî bu eserden çeşitli nakiller yapmıştır (*Ükûdû'l-lü'lü'yye*, s. 273).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Hasan el-Hazrecî, *Ükûdû'l-lü'lü'yye* (nşr. M. Besyûnî Asel), Kahire 1329/1911, I, 59, 187, 242, 273, 338; Brockelmann, *GAL*, I, 394; *Suppl.*, I, 555; II, 238; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 303; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdirü târihi'l-Yemen*, Kahire 1974, s. 136-138; G. R. Smith, *The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen: 567-694/1173-1295*, London 1978; a.mlf., "İbn Hâtîm", *El' Suppl.* (İng.), s. 387-388; Abdullah M. el-Habeşi, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 460; Sâmî es-Sakkâr, "Kittâbü's-Simţü'l-ğâli's-semen fi aḥbârî'l-mülûk mine'l-Ğuz bi'l-Yemen li'bn Hâtîm el-Yâmî ve el-Eyyûbiyyûn ve'r-Resûliyyûn fi'l-Yemen: te'lifü'd-Düktür Riks Simiş", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, VI, Riyad 1979, s. 397-424; J. Grand Henry, "G. R. Smith, The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen (567-694/1173-1295)", *Bibliotheca Orientalis*, XXXVII/1-2, Leiden 1980, s. 104-106.

SABRİ HİZMETLİ

İBN HÂTİME

(ابن خاتمة)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali
b. Muhammed b. Hâtîme
el-Ensârî el-Merî el-Endelüsî
(ö. 770/1369)

Şair, tabip ve tarihçi.

Endülüs'ün Meriye (Almeria) şehrinde dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak Georges Seraphin Colin ve ondan naklen Gayengos'un 724 (1324), Pons Boigues'in 734 (1334) yıllarını zikretmeleri hiçbir kaynağa dayanmadığı gibi tarihî gerçekle de çelişmektedir (krş. Boigues, s. 331). Çünkü 749'da (1349) vefat eden İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebsâr*'ında İbn Hâtîme'nin biyografisine yer verilmekte ve 740 (1339-40) yılında ileri bir yaşta bulunduğuna işaret edilmektedir (XVII, vr. 210^a). Yakın dostu ve öğrencisi Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in, "Vefat ettiğinde yaşı yetmiş aşkındı" (*el-İḥâta*, I, 259) ifadesi İbn Hâtîme'nin doğum tarihini belirlemede en kuvvetli delildir. Bu durumda onun 700 (1300) yılından önce doğduğu söylenebilir. Meriye doğumlu olduğu için Merî nisbesini alan İbn Hâtîme'nin bazı kaynaklarda (İbnü'l-Ahmer, *Neşiru ferâ'idü'l-cümân*, s. 331) Mağrib emirlerinden Merînîler'e nisbet edilmesi (Merînî) bu iki kelimenin karıştırılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Batı kaynaklarında Abenjatima adıyla tanınır.

İbn Hâtîme birçok hocadan başta dil ve edebiyat olmak üzere hadis, fıkıh, tasavvuf ve kıraat dersleri aldı (İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, I, 240-241; İbnü'l-Kâdî, I, 86). Meriye Büyük Camii'nde dil ve edebiyatla ilgi-

li çeşitli dersler verdi. Daha sonra gittiği Gırnata'da Yûsufiyye (Gırnata / Nasriyye) Medresesi'nde ders vermeyi sürdürdü. Yetiştirdiği öğrencilerin en meşhuru Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'dir. Kardeşi Muhammed (İbn Hâtîme), İbn Zerkâle (Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali) ve Ebû Abdullah (Muhammed b. Muhammed) İbn Meymûn da öğrencileri arasında yer alır.

Meriye valilerine kâtiplik yapan İbn Hâtîme'nin başka bir görev alıp almadığı bilinmemektedir. Günümüze ulaşan bazı mektuplarından Gırnata Nasrî (Benî Ahmer) Devleti'nin melik, emîr ve vezirleriyle yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ebû'l-Berekât İbnü'l-Hâc el-Billîfîkî, Meriye Valisi Ebû Abdullah İbn Şuayb, Ebû'l-Kâsim İbn Rıdvân münasebet kurduğu yüksek düzeydeki devlet adamlarındandır. Gırnata Elhamra Sarayı'nda düzenlenilen ilmî ve edebî meclislere Nasrîler'in ünlü veziri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in aracılığıyla katıldığı bilinmektedir. İbn Hâtîme tercih edilen görüşe göre 9 Şâban 770 (19 Mart 1369) tarihinde Meriye'de vefat etti.

Tıp, tarih, dil ve edebiyat sahalarında eserler veren İbn Hâtîme çeşitli mektuplar kaleme almış (İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, I, 251-259) usta bir nesir yazarıdır. Onun tıbbî dair eserlerinden övgüyle söz edilmiştir. İbn Hâtîme ayrıca, özenle seçilmiş kelimelerle anlam inceliklerine sahip şiirler nazmetmiş usta bir şair olarak tanınır. Şiirlerinde cinas, tıbbî gibi lafız sanatlarının yanında şiire anlam inceliği, hayal ve tasvir zenginliği katan mâna sanatlarına da sık rastlanır. Şiirlerinde, o dönemde Gırnata şairleri arasında yaygın olarak kullanılan tevriye sanatına yoğun biçimde yer verdiği görülür. Divanının daha çok "mülâh ve fûkâhât" bölümünde rastlanan tevriye içeren şiirleri öğrencisi İbn Zerkâle tarafından müstakil bir eserde toplanmıştır (aş. bk.).

İbn Hâtîme'nin tabiat ve bahçe tasvirlerinde (ravziyyât) İbn Hafâce'nin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Ancak müellif, bu güzellikleri tasvirden dinî tefekküre ve ilâhî nimetleri düşünmeye geçmiş olmasıyla İbn Hafâce'den ayrılır. Bahçe ve çiçek tasvirlerinde İbn Zümrekî etkileyen İbn Hâtîme'nin bu tür bazı şiirleri Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *el-Ketîbetü'l-kâmine*'sinde yer almaktadır (s. 239-245).

Onun yüksek müzikaliteye sahip, ince anlamlarla yüklü müveşşahları, Endülüs'te doğan bu şiir türünün VIII. (XIV.) yüzyıldaki önemli örnekleri arasında yer alır.

Çağdaşları İbnü'l-Hatib ile İbn Zemrek'in az sayıda müveşşahı bulunmasına karşılık İbn Hâtîme'nin sadece divanında on sekiz müveşşahının yer alması, zecel türü şiirin yaygınlığı karşısında gerileyen müveşşahın yeniden önem kazanmış olduğunu göstermesi açısından da ehemmiyet taşır.

İbn Hâtîme'nin divanında halife, melik, emîr, vezir, vali gibi devlet büyüklerine takdim edilmiş methiyeler görülmez. Onun methiyelerinde göklerin ve yerin yaratılışındaki mükemmel sanatı, ilâhî nimet ve ihsanları düşünmeye davet fikri hâkimdir. İbn Hâtîme'nin âlim, zâhid ve fakih yönünü yansıtan atasözleri ve vecizelerle süslü vasiyet ve hikemiyata dair şiirlerinde de aynı özellik görülür. Bu şiirlerde insanlar arası ilişkilere ve güzel ahlâka teşvik eden mısralar da bulunur. Şair bazı gazeller de nazmetmiş olmakla birlikte şiirlerinin büyük bir kısmını değişik konulardaki kısa parçalardan oluşan mülah ve fûkâhâta dair manzumeler oluşur.

Eserleri. 1. *Dîvân*. İbn Hâtîme'nin yakın dostu Reisülküttâb Ebü'l-Kâsım İbn Rıdvân'ın isteği üzerine (*Dîvân*, neşredenin girişi, s. 6) 738 (1337) yılı sonlarında derlediği divanı medih ve senâ, nesîb ve gazel, mülah ve fûkâhât, vesâyâ ve hikemle müveşşah türü şiirlerden oluşan beş bölümden meydana gelir (a.e., neşredenin girişi, s. 7). Müellif nüshası Escorial Library'de bulunan (nr. 381) eserin Rabat'ta da (el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 269) bir nüshası mevcuttur. Divan ilk defa S. Gibert tarafından İspanyolca tercümesiyle birlikte yayımlanmış (Madrid 1951), daha sonra Muhammed Rıdvân ed-Dâye tarafından neşredilmiştir (Dimaşk 1393/1973). Rabat yazmasında divanın adı "Reyhâne min edvâh ve neseme min ervâh" şeklinde kaydedilmiştir (Ziriklî, I, 176). 2. (*Kitâbû*) *Râ'ikî't-tahliye fi fâ'ikî't-tevriye*. İbn Hâtîme'nin tevriye sanatını içeren ve çoğu divanında yer almayan şiirlerinden meydana gelmiş olup öğrencisi İbn Zerkâle (Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali) tarafından derlenmiştir. Escorial Library (nr. 419), Paris Bibliothèque Nationale (nr. 5749) ve Rabat'ta (el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 1826) yazma nüshaları bulunan eseri S. Gibert yayımlamıştır (*Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal* içinde, Paris 1962, s. 543-557). 3. *el-Faşlû'l-âdil beyne'r-raķib ve'l-vâşî ve'l-âzil*. Üç insan tipi (casus, söz taşıyan, kusur arayan) arasındaki farkları açıklayan seciye dayalı nesirle kaleme alınmış didaktik bir risâle

olup S. Gibert tarafından neşredilmiştir (*al-Andalus*, XVIII [1953], s. 1-16). 4. *Îrâdü'l-le'âl min İnşâdî'd-ḡavâl*. İbn Hişâm el-Lahmî'nin halkın dil yanlışlarına dair *el-Medḡal ilâ takvîmî'l-lisân ve ta'limî'l-beyân* adlı eserinin Muhammed b. Ali es-Sebtî tarafından *Înşâdû'd-ḡavâl ve irşâdû's-su'âl* (*Laḡnû'l-âmmе*) adıyla yeniden düzenlenen şeklinin zeylidir. Adı bilinmeyen bir müellifin bu eserden yaptığı seçmeler Georges Seraphin Colin tarafından yayımlanmıştır (*Hespêris*, XII [Paris 1931], s. 1-32). İbrâhim es-Sâmerrâî eseri, Colin neşrine dayanarak *Min Îrâdî'l-le'âl min İnşâdî'd-ḡavâl li'bn Hâtîme el-Enşârî* adıyla yeniden neşretmiştir (*Nuşûş ve dirâsât* içinde, Bağdad 1965, s. 209-233). Sâmerrâî bunun Muhammed b. Ali es-Sebtî'nin adı geçen eserinin muhtasarı olduğu görüşündedir. 5. *Îlḡâku'l-'aql bi'l-his fi'l-farḡ beyne ismi'l-cins ve 'alemi'l-cins*. Risâleyi sadece Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî zikretmektedir (*Neylû'l-ibtihâc*, I, 102). 6. *Taḡşlû ḡarazî'l-kâşid fi tafşilî'l-marazî'l-vâfid*. Müellif on bölümden oluşan bu eseri, o dönemde Çin'den başlayarak Akdeniz havzasını etkisi altına alan ve 749 (1348) yılında Meriye'ye de sıçrayan veba salgını üzerine kaleme almıştır. İlk altı bölümde vebanın mahiyeti, belirtileri, korunma yolları ve tedavi yöntem-

leri bütün ayrıntılarıyla yer alır. Son dört bölüm ise dinî literatürde bulunan veba hakkındaki bilgilerin yorumuna ayrılmıştır. İbn Hâtîme'nin tıp bilgisi yanında eserine yansıttığı müşahede ve tecrübeleri de dikkat çekicidir. Berlin Staatsbibliothek (nr. 6369) ve Escorial Library'de (nr. 1785) nüshaları bulunan eseri Tâhâ Dinâne Almanca'ya tercüme ederek yayımlamış (*Archiv für Geschichte der Medizin*, Leipzig 1927, XIX, 27-81), Fernandez Martinez de eserin tıpla ilgili kısmını Almanca tercümesine dayanarak İspanyolca'ya çevirmiştir (*Actualidad Medica*, Gırnata 1958, s. 449-512, 566-588). 7. *Vaşlû'l-ḡub fi ḡadîşî't-tib* (Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1171/3). Tıbbâ dair bu eser İbn Hâtîme'ye nisbet edilmektedir (Şeşen, s. 38). 8. *Meziyyetü'l-Meriyye 'alâ ḡayrihâ mine'l-bilâdî'l-Endelüsiyye* (*Târîḡu medîneti'l-Meriyye*). Meriye hakkında tarihî, coğrafi ve etnografik bilgiler veren, burada yetişen âlim, şair, müellif, kâtip vb. ünlü şahsiyetlerin biyografilerini ihtiva eden eser İbnü'l-Hatib, İbnü'l-Kâdî ve Makkarî (*Nefḡu't-tib*, I, 163; V, 360-361) gibi birçok tarihçinin temel kaynaklarındandır. Eserde yer alan bilgileri İbnü'l-Hatib *el-İḡâta fi târiḡi Gırnâta*'sında geniş ölçüde kullanmıştır.

İbn Hâtîme'nin *Vaşlû'l-ḡub fi ḡadîşî't-tib* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1171/3)

لأن اخر حرجا اولي واحسن
وبنيل الجسم من بعد الغلظة
لكن يصير هذا الفعل محذورا
وعلم من الحار في المشق باردي
وهنا فاح مسكولم وانظر
فقال سعدلى هذا يورخه
فكنا كذا في عقود النظم قد برز
تريد من ناظر قدام خطبة
وسيل الرب غفرنا لنا طمينا
وسيل الذي يراه بها
والحمد لله مع اذكى الصلوة على
طهر وال به القام قد كسا

بسم الله الرحمن الرحيم
قال الفيا حلالا انصارا قد كسا
لان في جيرة كم تلب من نكت
وكم ينبوع ماء للبرج به
وزادنا من قد بان بنية
لهما كسا النسر مشرفة
لكن انفس الاما قد نشرت
ودارن شجيم اكوا مطربة
وبنيل الب مامنه قنطين
وبنيل الصند من ماقطين
ومن يصفك روح الكوعند
وبنيل الطم من فخوا في نور
ويونس الطم في ذكرنا دق
وبنيل السع بالكلين ماعنا
وزادنا من حتى دقلا وغلا

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hâtîme, *Dîvân* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Dimaşk 1392/1972, neşreden giriş, s. 6-27; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, Bibliothèque Nationale, nr. 2327, XVII, vr. 210; İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, I, 239-259; a.mlf., *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal v.dğr.), Beyrut 1956; a.mlf., *el-Ketibetü'l-kâmine* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1983, s. 239-245; a.mlf., *Künâsetü'd-dükkân* (nşr. M. Kemâl Şebâne), Kahire, ts. (Dârü'l-kâtibî'l-Arabî), s. 156; a.mlf., *Reyhânetü'l-küttâb* (nşr. M. Abdullah İnân), Kahire 1401/1981, II, 202-205; a.mlf., *el-Lemhatü'l-bedriyye*, Kahire 1947; İbnü'l-Ahmer, *Neşîru ferâ'idü'l-cümân* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1968, s. 331-332; a.mlf., *Neşîrü'l-cümân* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1407/1987, s. 175-176; a.mlf., *Meşâhîrü's-şu'arâ* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1406/1986, s. 156-157; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 78; İbnü'l-Kâdi, *Dürretü'l-hicâl*, I, 86; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylül-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, I, 101-102; Makkarî, *Nefhu't-tib*, Kahire 1364/1945, I, 163; V, 360-361; VIII, 139-148; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz*, Kahire 1358-61/1940-42, I, 23, 205; II, 252, 259, 302, 346, 395; P. Boigues, *Ensayo biobibliográfico*, Madrid 1898, s. 331; Brockelmann, *GAL*, II, 335-336; *Suppl.*, II, 396; İbrâhim es-Sâmerâî, *Nuşûş ve dirâsât*, Bağdad 1965, s. 209-233; Halîlî, *Mu'cemü'üdebbâ'i'l-e'tubbâ*, Necef 1356 hş., I, 45; Şeşen, *Fihrisü mahfûzâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 38; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 176; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Magrib*, Rabat 1986, IV, 361-370; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, *e't-Tıbb ve'l-e'tubbâ*, Beyrut 1988, II, 151-186; Tâhâ Dinanah, "Die Schrift von Ibn Khâtima über die pest", *Archiv für Geschichte der Medizin*, XIX (1927), s. 27-81; M. M. Altuna, "Abenjatima de Almería", *Religion y cultura*, I/4, Madrid 1928, s. 68-90; G. S. Colin, "Quelques poëtes arabes", *Hespéris*, XI, Paris 1931, s. 241; M. Kürd Ali, "Mahtûtat ve ma'tbû'at tahşili ğara'zı'l-kâşid", *MMİAdm.*, XVII/5-6 (1942), s. 358-363; J. Fernández Martínez, "El Almeriense Aben Jatima", *Actualidad Medica*, XLIV, Granada 1958, s. 403-404, 449-513, 566-580; S. Gibert, "Una Coleccion de 'tawriyas'...", *Etudes d'Orientalisme*, II, Paris 1962, s. 543-557; a.mlf., "Un tratadito de Ibn Jatima", *al-Andalus*, XVII/1, Madrid 1953, s. 1-16; a.mlf., "Ibn Khâtima", *EP* (Fr.), III, 860-861; E. M. Lopez, "La Obra historica de Ibn Jatima de Almería", *Al-Quantara*, X, Madrid 1989, s. 151-173; Yûsuf Rahîmîlû, "İbn Hâtîme", *DMBİ*, III, 391-392.

İSMAİL DURMUŞ

İBN HAVKAL

(İbn Hûkal)

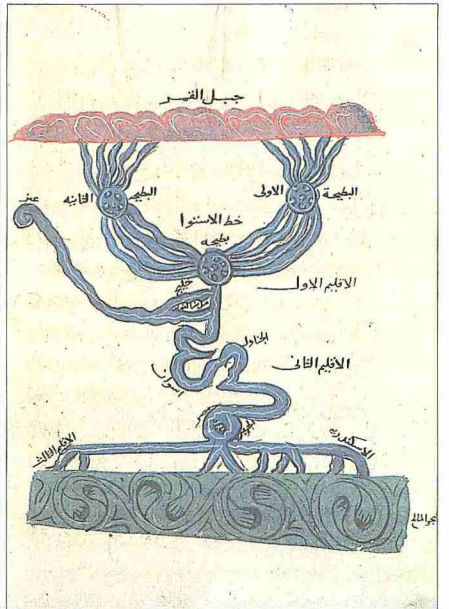
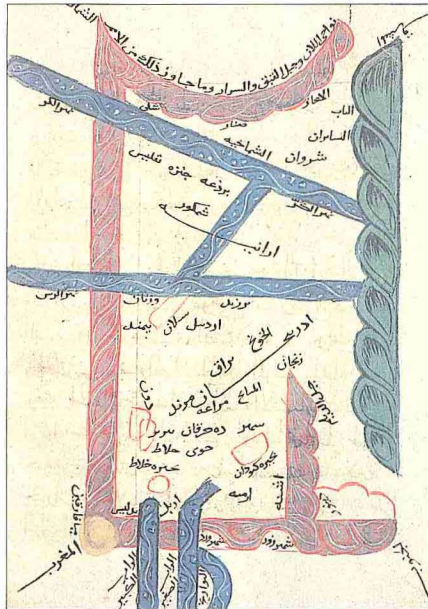
Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali
en-Nasîbî el-Bağdâdî
(IV./X. yüzyıl)

Şûretü'l-arz adlı eseriyle tanınan
İslâm coğrafyacısı.

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. 325'te (937) Bağdat'ta gördüğü bir olayı daha sonra anlatacak kadar hatırlaması ve 320'de (932) Medâ-

in'de şahit olduğu bir konuşmayı nakletmesi bu tarihten önce doğduğunu göstermektedir. Aslen Nusaybinlidir; çocukluğunu ve gençliğini Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçirmiş, öğrenimini bu şehirlerde tamamlamıştır. Hayatı hakkındaki bilgiler *Şûretü'l-arz* (*el-Mesâlik ve'l-memâlik*) adlı eserinden elde edilmektedir. Gençliğinde Bağdat'ta ticaretle uğraşmış, bu arada çeşitli ülkelerden bahseden eserleri okuyup öğrendiklerini tüccar ve seyyahlardan dinlediği hâtralarla zenginleştirmiştir. Sonunda topladığı bilgilerin birbirinden farklı olması dikkatini çekmiş, okuduklarını ve duyduklarını gördükleriyle düzeltmek ve bilgisini artırmak için ticaret kervanlarına katılarak İslâm ülkelere dolaşmıştır. 331-367 (943-977) yılları arasında İslâm dünyasında seyahat edip çağdaşı Muhammed b. Ahmed el-Makdisî gibi daha çok bizzat tuttuğu seyahat notlarını esas alıp adı geçen eserini meydana getirmiştir. Bazı müellifler, kitabındaki ifadelerine dayanarak onun Fâtımî taraftarı olduğunu söylerse de bu konuda kesin delil yoktur; nitekim koyu Sünnî Sâmanîler'i de övmektedir. Muhtemelen Bağdat'a hâkim olan Büveyhîler'in kötü idaresi onu Fâtımîler için iyi ifadeler kullanmaya zorlamıştır.

İbn Havkal'ın *Şûretü'l-arz* (*Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*) adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2934, vr. 25^b, 69^b)

İbn Havkal, 7 Ramazan 331 (15 Mayıs 943) tarihinde Bağdat'tan hareket ederek önce Arap yarımadasının çeşitli bölgelerini, 336'dan 340'a (947-951) kadar Kuzey Afrika ve İspanya ile Büyük Sahrâ'nın güney kısımlarını, 344'te (955) Mısır, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ı, 350-358 (961-969) yılları arasında İran, Horasan ve Batı Türkistan'ı, 362'de de (973) Sicilya'yı dolaştı. 340 (951) yılına doğru Ebû Zeyd el-Belhî'nin öğrencilerinden coğrafyacı İbrâhim b. Muhammed el-İstahrî ile tanıştı. İstahrî'nin isteği üzerine onun, hocası Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Şuverü'l-eğâlîm* adlı eserini esas alarak yazdığı *Şûretü'l-arz* adlı kitabındaki haritaları ve bilgileri tashih etti. İstahrî'nin eserini görmesi yazmayı düşündüğü coğrafya kitabı üzerinde etkili oldu. Her ne kadar çalışmasının kaynağı bu eser ise de İbn Hurdâzbih, Ceyhânî ve Kudâme b. Ca'fer'in kitaplarından da faydalanmıştır.

Şûretü'l-arz, Belhî'nin tarzında kaleme alınmış bir İslâm dünyası coğrafya kitabı olup kısa bir takdimi takip eden iki ana bölümden meydana gelir. Birinci bölümde, dünya haritası ve eserin telifinde takip edilen metotla ilgili bilgilerin verildiği bir girişten sonra sırasıyla Arap yarımadası, Basra körfezi ve çevresi, Kuzey Af-